

Armoede en armenzorg in Workum
in de negentiende eeuw

Colofon

ISBN: 978 94 6365 697 9

1e druk 2024

© 2024, Marie-Anne de Harder

Uitgeverij Elikser

Ossekop 4

8911 LE Leeuwarden

www.elikser.nl

Drukwerk: CSL digitaal B.V.

Vormgeving binnenwerk en omslag: Evelien Veenstra

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op wat voor wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur en de uitgeverij.

This book may not be reproduced by print, photoprint, microfilm or any other means, without written permission from the author and the publisher.

Armoede en armenzorg in Workum in de negentiende eeuw

Marie-Anne de Harder

*‘Een volledige schets van de ellende des
volks op stoffelyk terrein, zou ’n zeer
groot werk vullen, en by strikt-
nauwkeurige behandeling jaren arbeids
vereischen.’*

(Multatuli, *Ideeën* - Tweede bundel, nr. 451, 65)

*‘...willen we armoede effectief bestrijden,
dan zullen we ons niet op mensen in armoede
moeten storten, maar éérst de blik van mensen
met geld op armoede moeten veranderen.’*

(Tim ’S Jongers, *Armoede uitgelegd aan mensen met geld*, 12-13)

Inhoudsopgave

Inleiding	11
Proloog	13
Hoofdstuk 1 Friesland en Workum in de negentiende eeuw	
1.1 Ontwikkeling van de Friese economie	19
1.2 Ontwikkeling in de politiek	25
1.3 Workum in de negentiende eeuw	30
1.4 Overzicht aantal werkenden in de nijverheid	33
Hoofdstuk 2 Armoede in Workum in de negentiende eeuw	
2.1 Leven in armoede	36
2.2 Werk of bedeling?	39
2.3 Voeding	41
2.4 Drinken en sterke drank	43
2.5 Kleding	46
2.6 Gezondheid	48
2.7 Opvoeding	51
2.8 Ontspanning	54
2.9 Verdriet en zorgen	60
Hoofdstuk 3 Huisvesting voor de armen in Workum	
3.1 Inleiding	66
3.2 Arbeiderswoningen in Workum	68
3.3 Een wandeling door Workum	72
3.4 Baden en wassen	75
3.5 Gas en licht	80
3.6 Water en privaat	81
Hoofdstuk 4 Armenzorg door de gemeente	
4.1 Algemeen	86
4.2 Motieven voor armenzorg	88
4.3 Stadsarmen	93
a Het Stadsburgerweeshuis	94

b. Het Spinhuis of Werkhuis	96
c. Armenschool	98
d. Oude mannen en vrouwen	101
e. Spijsuitdelingen	102
f. De oude Lombard	103
g. Bedeling	106

Hoofdstuk 5 Kerkelijke en particuliere armenzorg

5.1 Kerkelijke armenzorg: algemeen	109
5.2 Kerkelijke armenzorg in Workum	111
a. De Nederlandse Hervormde kerk	111
b. De Christelijk Afscheiden Gereformeerde kerk	119
c. De Protestantenbond	120
d. De Rooms-Katholieke kerk	122
e. De Doopsgezinde Broederschap	125
f. De Vereniging tot Heil des Volks	126
g. Armenbezoekers	127
5.3 Particuliere armenzorg in Workum	132
a. Provinciale Friesche Werkliedenvereniging	132
b. Patrimonium	136
c. Drankbestrijding	138
d. Maatschappij tot Nut van 't Algemeen	146
e. Spijscommissie	152
f. Begon in Workum de revolutie...?	153

Hoofdstuk 6 Van Workum naar Veenhuizen en Ommerschans

6.1 Inleiding	157
6.2 De Vrije Kolonie	159
6.3 Bedelaarskolonie	161
6.4 Veenhuizen: weeskinderen en ontoelaatbare gezinnen	165

Hoofdstuk 7 De problemen worden duidelijk...

7.1 Genoeg rapporten!	179
7.2 Verbeteringen in de woningen en nieuwbouw	184
7.3 Van gunst naar recht: sociale wetgeving	188

Epiloog	193
Dankwoord	199
Bronnen	200
Archieven	200
Websites	200
Literatuur	201

Inleiding

‘Jo witte net wat it is earm te wêzen. De skeamele wenje dêr wy yn omkruse; de foddige plunjes dêr wy ús yn klaaie; de honger en kjeld yn de winter; de minachting dêr de riken mei oer it skouder op ús skôgje; o, dat is sa ontmoedigjend! Dat ferslacht ús sa djip!’¹

Stel je voor, je gaat dadelijk naar je werk of naar school en je hebt nog helemaal niets gegeten. Je weet ook dat je verder die dag niet of nauwelijks te eten krijgt. Stel je voor, het is winter en ijsig koud! Je weet niet hoe je het huis moet verwarmen en je hebt ook geen dekens om warm te kunnen slapen. Stel je voor, je wilt wat water hebben maar daarvoor moet je eerst naar de pomp bij de Gertrudiskerk lopen. Stel je voor, je wilt graag naar school maar je moet werken omdat er anders te weinig geld binnenkomt.

Kunnen we ons dit allemaal voorstellen? Kunnen we ons een beeld vormen van de armoede in de negentiende eeuw? Het is niet gemakkelijk! Alles was namelijk nog erger dan wij ons kunnen voorstellen. Om toch een zo duidelijk mogelijk beeld te krijgen van Workum in de negentiende eeuw ligt er dit boek. Maar ik moet de lezer meteen waarschuwen. Schrijven over armoede en armenzorg in een bepaalde plaats kan niet zonder het in een breder kader te plaatsen.

Workum was niet de enige stad die met alle ellende van de armoede te maken had. Dat is de reden dat ik het soms ook moet hebben over meer algemene zaken. Om een voorbeeld te noemen: de armenwetten golden heel Nederland. En de artsen die aan de bel trokken vanwege de slechte huisvesting, deden dat in het landsbelang. Daarom zal het soms een beetje lijken alsof Workum ondergesneeuwd raakt.

1 U weet niet wat het is arm te zijn. De schamele woning waarin wij rond tobben; de voddige kleren waarin wij ons kleden; de honger en kou in de winter; de minachting waarmee de rijken ons bejegenen; o, dat is zo ontmoedigend! Dat schaadt ons zo! Bruorren Halbertsma, ‘De ljuwe fan de pomp’. In: *Rimen en teltsjes*. (1871) (DBNL) 359

Het eerste hoofdstuk begint met de economische situatie in Friesland in de negentiende eeuw en vervolgens vertel ik hoe het in die tijd in Workum was. In het tweede hoofdstuk probeer ik duidelijk te maken wat het betekende om in armoede te leven: wat aten en dronken de mensen, hoe konden ze zich met zo weinig geld kleden, deden ze ook leuke dingen etc. In het derde hoofdstuk ga ik dieper in op het probleem van de huisvesting. Juist dit hoofdstuk schetst een overzichtelijk beeld van Workum in die lange negentiende eeuw. Ik maak daarvoor met de lezer een wandeling door Workum en dan zien we veel dingen die ons nu wel heel vreemd voorkomen.

De hoofdstukken vier en vijf gaan over de armenzorg. Die ging in eerste instantie vooral uit van de kerken maar in Workum was het ook het stadsbestuur dat hiervoor zorgde. Behalve de kerken waren er nogal wat particuliere instanties die voor de armen wilden zorgen.

Dan zijn we inmiddels aangeland bij hoofdstuk zes. Er werden in de negentiende eeuw heel veel armen, en dan vooral bedelaars, landlopers en weeskinderen, weggestuurd uit hun woonplaats naar de koloniën van Weldadigheid in Ommerschans of Veenhuizen. Dat is vanuit Workum ook gebeurd met alle treurige verhalen van dien. Ten slotte hoofdstuk zeven. Dit laat vooral zien hoe de armenzorg als gunst veranderde in zorg voor de armen als recht: sociale wetgeving werd steeds belangrijker. Ik eindig tenslotte in de epiloog met een terugblik naar mijn voorouders die eveneens deel waren van de armoede in Workum.

Ik heb met opzet veel foto's gebruikt. Ze vertellen veel duidelijker hoe het was om in armoede te leven. Ook gedichten en verhaalfragmenten geven vaak een scherper beeld van de werkelijke situatie.

Proloog

De ‘zaak Workum’ in de Tweede Kamer besproken

Er was eens... Nee, ik ga geen sprookje vertellen! Ik ga wel het verhaal vertellen van het drama in het weeshuis in Workum dat zich heeft afgespeeld in 1911. Hoofdpersoon, liever gezegd lijdend voorwerp, was IJnte Hendriks Haringa, op 26 maart 1854 geboren in Workum. Hij zou later timmerknecht worden. Kennelijk kon hij geen werk krijgen want in 1883 werd hij opgepakt in Leeuwarden voor bedelarij en landloperij en hij werd vervolgens naar Ommerschans gestuurd waar hij op 8 juni 1883 aankwam. Ommerschans was de bedelaarskolonie van de ‘Maatschappij van Weldadigheid’ waarover ik meer zal vertellen in hoofdstuk 6. Exact twee jaar later werd hij daar ontslagen en kon hij weer terug naar Friesland. Waar hij toen heeft gewoond, is onbekend. Maar het ging weer mis met IJnte en opnieuw werd hij opgepakt en nu naar Veenhuizen gestuurd omdat Ommerschans inmiddels was gesloten. Veenhuizen was de kolonie voor wezen en arbeidersgezinnen. Op 29 mei 1896 arriveerde hij daar. Hoe lang hij in Veenhuizen heeft gezeten, is niet bekend maar feit is dat hij terugging naar Workum en daar geplaatst werd in het weeshuis. Dat was rond het jaar 1911. Er zaten inmiddels nog maar een paar wezen in het weeshuis dus een deel van het gebouw werd gebruikt voor arme oude mannen en vrouwen. Kennelijk werd ook IJnte tot deze categorie gerekend al was hij toen nog maar 57 jaar oud. IJnte Haringa had het er niet naar zijn zin en wilde eigenlijk het liefst terug naar Veenhuizen. Kortom, hij was onwillig, wenste zich niet te schikken naar de regels van het huis. Op een wel heel slechte dag werd IJnte door de weesvader opgesloten in een kast!! Volgens de geruchten ‘een vunzig hok waarin geen mens kon leven’. Er was geen frisse lucht en ook was er niets om op te zitten. Hij is daar 24 uur opgesloten geweest zonder eten of drinken. De volgende dag, toen de kast weer werd opengemaakt, bleek IJnte te zijn overleden. Het was 22.00 uur, op maandag 1 mei. De arts werd geroepen en

er werd afgesproken dat het overlijden voorlopig geheim zou blijven en de schijn werd gewekt dat er bij de man gewaakt zou worden omdat hij bewusteloos zou zijn. Diezelfde avond meldde de arts het overlijden aan de burgemeester en zij besloten samen dat de kwestie buiten justitie moest worden gehouden. Pas de volgende dag werd er door de arts een overlijdensbriefje uitgegeven waarop stond dat IJnte Haringa gestorven was op dinsdag 2 mei, aan een hartverlamming of beroerte. Hij zou snel begraven worden. Maar de geruchtenmachine draaide op volle toeren, een gerechtelijk onderzoek kon niet uitblijven. De officier van justitie dacht er het zijne van en vond dat er onjuist was gehandeld, zowel door de arts als door de burgemeester: 'Het schijnt dat in Workum alle autoriteiten in dwaling geweest zijn.' Tegen de arts zei hij: 'U hebt de zaak te gunste van het gesticht willen voorstellen, en waart van plan om deze mensen – de beklaagden – uit de handen der justitie te houden.' De officier van justitie eiste dat de begrafenis zou worden uitgesteld en op 4 mei werd er sectie verricht. Daarna kon IJnte worden begraven. Op 28 juni 1911 volgde de rechtszitting waar verschillende getuigen werden gehoord. Daaruit kwam naar voren dat Haringa niet kon zitten in het hok en toen hij een kan vond, wilde hij daar op gaan zitten. Vervolgens was hij voorovergevallen en werd zijn hals gedrukt door de harde rand van zijn borstrok en is hij waarschijnlijk gestikt.

'Door de bedorven atmosfeer van dat hok, machteloos van honger en dorst, suf, ellendig en willoos, heeft hij niet meer de kracht gehad de knelling weg te nemen en is hij gestikt.'¹

De rechter sprak de vicevoorzitter van de armvoogdijkamer toe:

'Ik kan me niet begrijpen, dat u dat kunt goedkeuren. Het was een roekeloosheid; personen als u, die daar geen gevoel voor hebben, moesten eigenlijk geen lid van een armbestuur zijn. Het is een ramp voor een dergelijke inrichting, als er zulke personen aan het hoofd staan.'

De beklaagden, de weeshuisvader en de armenvoogd, kregen een straf van drie maanden hechtenis. Maar de rechter oordeelde milder en verminderde de straf tot een week hechtenis. En de arts en de burgemeester? De huisarts kreeg ruzie met een der notabelen in Workum en voelde zich gedwongen uit Workum te vertrekken, vier jaar na de dood van IJnte Haringa. In datzelfde jaar vertrok ook de burgemeester om zijn werk voort te zetten in Franekeradeel.

Het was inmiddels groot nieuws, niet alleen in Friesland. In de landelijke bladen verschenen artikelen over het gebeurde in Workum.

De zaak is uiteindelijk zelfs aan de orde geweest in de Tweede Kamer. Tijdens het begrotingsdebat van het ministerie van Binnenlandse Zaken stelde Willem Vliegen, lid van de SDAP-fractie, aan minister T. Heemskerk een vraag over de 'zaak Workum':

'Mijnheer de Voorzitter! Ik kom hiermede aan het eind van hetgeen ik te zeggen heb. Alleen nog het geval van Workum. De Minister erkent dit als een zeer ernstig feit. In een armhuis is iemand in een waschhok gezet, een ziek persoon, en een ingesteld onderzoek bracht aan het licht, zooals staat in de Memorie van Antwoord, „dat (zijn) overlijden aan het verblijf in meergenoemd waschhok moet worden geweten”. Is dit feit nu de wereld uit, omdat de schuldigen zeven dagen hechtenis hebben gekregen? Ik zou den Minister willen aanraden om op al dergelijke instellingen, ten minste op een groot aantal daarvan, te letten en een onderzoek in te stellen hoe het daar toegaat. De menschen in dergelijke inrichtingen worden vaak op gruwelijk harde wijze behandeld. Het blijkt ook weer hier, dat men in zoo'n gesticht een dergelijk persoon, die ziek was, opsluit, uren en uren niet meer naar hem omziet, 12 uur lang, van 9 uur 's morgens tot 9 uur 's avonds. Dat duidt op een zekere hardheid, die daar heerschende is en ik zou willen vragen of de Minister misschien in het algemeen zijn aandacht aan dergelijke inrichtingen zou willen wijden. Want er gebeuren in dergelijke inrichtingen over het algemeen dingen die het daglicht niet kunnen verdragen. In zeer veel gevallen is het bestuur van dergelijke inrichtingen niet in de juiste handen. Heel vaak zijn

de mensen, die in zulke inrichtingen het gezag in handen hebben, de directie van dergelijke gestichten, de „vader” en „moeder”, zooals ze wel heeten, mensen die door langdurigen omgang met de verpleegden een beschouwingswijze over die mensen hebben gekregen, die maakt, dat zij al te veel van hun gewoon mensche-lijk gevoel hebben verloren en deze inrichtingen, die toch al zoo treurig zijn, nog meer kazerne-achtig maken dan ze uit den aard der zaak reeds zijn. Ik zou willen vragen of de Minister aan deze inrichtingen in het algemeen zijn aandacht zou willen wijden en of er misschien geen aanleiding zou zijn een onderzoek naar den toestand in deze soort gestichten te willen instellen.’

Minister Heemskerk gaf in hetzelfde debat antwoord:

‘In hoeverre de zaak van Workum ertoe moet leiden, dat er een extra-toezicht komt op de armen- en werkhuisen, wil ik gaarne overwegen, maar in elk geval zal ik moeten beginnen met mijn licht op te steken bij Gedeputeerde Staten of bij de Commissarissen der Koningin.’²

Of de minister zijn onderzoek daadwerkelijk heeft voortgezet, is mij onbekend. Wel heeft hij in juni 1911 naar alle provincies een circulaire gestuurd waarin hij aandacht vroeg voor geesteszieken die niet thuishoren in een armenhuis. Mét daarbij de waarschuwing dat mocht er een straf noodzakelijk zijn, dan eerst de hulp in te roepen van een arts.³ In 1976 verscheen er een artikel over de hele kwestie in de *Leeuwarder Courant*. Daarin werd een lang gedicht over IJnte Haringa opgenomen, geschreven door de volksdichter Rintje Klazes Zijlstra, ook wel genoemd Rintsje fen Heech.⁴ Ook in de laatste strofe van dit gedicht klinkt nog de verontwaardiging door over de strafmaat.

‘Baes, dy ’t dit to wei brocht hie,
Omdet Ynte ûndogensk wie.
t Roan dan ek, mei ien wird wier

Mei syn straffe fiersto-fier!
't Wier to tinken, dy 't soks die
Det der swierder straffe op stie!''*

* Baas, die dit teweegebracht had, omdat Ynte ondeugend was. Het ging dan ook in één woord, met zijn straf veel te ver. Degene die zoiets deed zou zelf een zwaarder straf moeten hebben.

Eindnoten

- 1 Zo stond het in *Het Volk*, 8 juli 1911.
- 2 *Handelingen Tweede Kamer* dd. 12 december 1911, 1218 en 1231.
- 3 *De Tijd, godsdienstig-staatkundig dagblad* dd. 05-03-1911.
- 4 *Leeuwarder Courant* 2 juni 1976.

Hoofdstuk 1 Friesland en Workum in de negentiende eeuw

We kunnen de leef-, woon- en werkomstandigheden in Workum in de negentiende eeuw niet los zien van de economische en politieke ontwikkelingen in Friesland in diezelfde periode. De Friese samenleving in de negentiende eeuw kenmerkte zich door grote klassentegenstellingen en standsverschillen. Op vrijwel elk terrein van het maatschappelijk leven domineerde de elite van adellijke en andere vooraanstaande families die over veel politieke en economische macht beschikten. De levensstijl van deze families kenmerkte zich door een zekere aristocratische allure.¹ Na 1848, het jaar van de grondwet van Thorbecke, zagen zij echter hun politieke macht steeds meer aan banden gelegd door de gewijzigde staatkundige inrichting van het Koninkrijk der Nederlanden. Daardoor waren ook de politieke verhoudingen in het land veranderd maar nog lang bleef de elite haar invloedrijke machtspositie in Friesland houden.

1.1 Ontwikkelingen in de Friese economie

In 1795 schreef de latere hoogleraar Seerp Gratama uit Harlingen de brochure *De gelukkige toestand van Friesland*. Kern van zijn betoog was dat de Friese voorspoed ontstaan was door de landbouw én door de gunstige ligging waardoor een bloeiende handel kon ontstaan. In zijn tijd was Friesland, op Holland na, het rijkste gewest van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden.

Een eeuw later klonk er een heel ander geluid. De Kollumer notaris A.J. Andrea schreef in 1893 ook een brochure maar met een geheel andere strekking. De titel luidde: *‘Te wapen, te wapen! Een woord in ’t belang van ons allen’*. Een op z’n minst alarmierend geluid en daar was ook alle reden voor. *‘(We zien) achteruitgang, ja ten gronde gaan, armoede, ontevredenheid, opruiing en verzet.’*² Het waren in zijn ogen vooral de socialisten die de onte-

vredenheid aanwakkerden en hij wilde juist de vredelievende weg bewandelen om de klassen te verbinden. Werkverschaffing was in zijn ogen belangrijk. Hoe kwam Andrea op deze gedachten? In de 19de eeuw vormden de agrarische productie en de export hét zwaartepunt van de Friese economie. De belangrijkste sector was de veeteelt, maar ook de akkerbouw en de veenderijen droegen fors bij aan die economie. Dat leidde er wel toe dat vooral aan de landbouwsector veel aandacht werd gegeven. Maar dat zou ook een keerzijde krijgen.

Door de eenzijdige gerichtheid op de landbouw was er in Friesland niet geïnvesteerd in de modernisering van de samenleving. Wanneer er iets mis zou gaan in de landbouw, waren er weinig of geen alternatieven om een redelijk bestaan op te bouwen. Ook de nijverheid was immers voornamelijk gerelateerd aan de landbouw en was zeer kleinschalig. De handel was eveneens georiënteerd op landbouwproducten. Verschillende crises in de landbouw zouden verregaande economische gevolgen hebben. De eerste crisis kwam in 1817 door goedkoop Russisch graan. Als reactie hierop zetten veel boeren hun bouwland om in grasland waardoor de veestapel enorm groeide. Acht jaar later waren er dijkdoorbraken waardoor een groot deel van Friesland onder water kwam te staan. Ook ontstonden er problemen door ziekten: aardappelziekte en longziekte onder het vee. En of dit alles nog niet genoeg was, waren er halverwege de negentiende eeuw veel misoogsten met als gevolg voedselschaarste, hogere prijzen en hongersnood. Kostte rond 1840 een roggebrood van vijf kilogram ongeveer veertig cent, in 1847 betaalde men er 93 cent voor of zelfs 98 cent. Het zou tot oproerigheid leiden, ook in Friesland. In Harlingen lag in 1847 een schip vol aardappelen klaar om naar Engeland te varen. De inwoners van Harlingen zagen het en werden woedend. Er brak een opstand uit in de stad die zich heel snel zou verspreiden over de hele provincie. Ook in Workum ontstond een volksoproer. Grutterswinkels en bakkerijen werden geplunderd. Zelfs tot buiten de provincie braken hongeropstanden uit.

‘Onze oproeren zijn nu quasi gestild, maar ik vrees dat het slechts het begin van het einde is geweest. De ontevredenheid is groot in Friesland en de plaatselijke besturen, door het Nepotismus daargesteld, slokken nog meer op dan de regering.’³

Zo schreef de volksdichter Eeltje Halbertsma vlak na het oproer. Zou hij gelijk krijgen met zijn voorspelling dat de ontevredenheid zou toenemen?

Na 1850 ging het een stuk beter in de landbouw. Het was met name Engeland dat in deze jaren sterk industrialiseerde met als gevolg een bevolkingsgroei die leidde tot een toenemende vraag naar voedingsmiddelen. Vooral de vraag naar Friese boter, het Friese goud, steeg. Als er maar Fries op de boter stond, was de kwaliteit verzekerd! Totdat het in 1862 misging toen een groot schip vol boter vanaf de Londense markt werd teruggestuurd naar Friesland:

‘Veel was zwaar beschimmeld, andere stonk erg, veel was zwart, sommige hadden geheel de kleur van en reuk van kaarsvet, terwijl uit die van enkele vaten de maden kropen.’⁴

De Friese boeren hadden gerommeld met de bereiding om maar zoveel mogelijk boter te kunnen verkopen. Tegelijkertijd was de productie van kunstboter, de margarine, ontwikkeld die als alternatief kon dienen voor de echte boter. Daarmee werd ‘het Friese goud’ al snel een luxeproduct dat de concurrentie met de margarine niet aankon:

‘O, margarien die beste boereboter
O, margarien, een pondje kost een stoter
O, margarien als jij zo blijft bestaan
Dan zal de boere-botter naar de maan toe gaan.

De Denen deden het wat dat betreft beter en al gauw kozen de Engelsen voor de Deense boter. Dit zou het begin zijn van de volgende landbouwcrisis die in 1878 uitbrak en verergerd werd

door goedkoop graan uit Noord-Amerika maar ook door de hoge pachtprizen van de grond. Het werd inmiddels wel duidelijk: de landbouw in Friesland moest verbeterd worden, te beginnen bij het landbouwonderwijs en een professionelere benadering van de boterbereiding. Daartoe werd in 1879 in Veenwouden de eerste zuivelfabriek opgericht. Workum zou volgen in 1900 toen de zuivelfabriek 'De goede verwachting' werd gebouwd.

Ook in andere sectoren had de Friese economie het zwaar want het is al eerder gezegd: nijverheid en handel waren sterk gerelateerd aan de landbouw. De nijverheid was ambachtelijk dus kleinschalig, voornamelijk gericht op de lokale markt. De scheepvaart leverde steeds minder op omdat de schepen te groot werden voor de bestaande waterroutes en dat had weer gevolgen voor de handel. Pas na 1860 kwam de provincie met een plan om de doorvaartroutes te verbeteren. De infrastructuur was in Friesland sowieso slecht, ook daar was niet in geïnvesteerd. Al met al was de gemiddelde levensstandaard niet hoog en kreeg de provincie te maken met een groeiend aantal armen:

‘de bedelarij is aan de orde van den dag, onophoudelijk komen hier grooten en kleinen, mannen en vrouwen, meest uit de stad een kleine gifte vragen, niemand wordt ook afgewezen, meest een of een paar centen, of een stuk brood, of wat warm eten als het na gelegenheid is, gegeven, zij stellen zich daarmede doorgaans tevreden.’

Zo schreef de Friese boer en verzekeringsagent Doeke Hellema uit Barrahuis onder Wirdum in zijn dagboek.

Rembrandt, Rondtrekkende armen.

Doeke Hellema heeft het over mannen en vrouwen die bedelden maar het gebeurde vaker dat de ouders hun kinderen de straat op stuurden om te gaan bedelen.

*'s Morgens vroeg word ik gedreven
door mijn ouders op de straat,
wijl mijn koude leden beven
en mijn hart van weemoed slaat.
Felle honger doen mij vragen
rijke mensen om wat brood.
Reeds mijn zusje werd gedragen
naar de akker van de dood.*